

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

IZBRANA VPRAŠANJA STAROPOLJSKE IN STAROSLOVENSKE LEKSIKOGRAFIJE (Jan Mączyński 1564 – Matija Kastelec 1680)

Leta 1997 je v Ljubljani izšel *Slovensko-latinski slovar*,¹ ki ga je za tisk pripravil Jože Stabej, izdala pa Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU). O dejanski vsebini tega dela nas pouči šele podnaslov: *po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarivm Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Kaj pa je pravzaprav bil *Dictionarium Latino-Carniolicum* M. Kastelca in G. Vorenca, izvemo iz kratkega orisa slovenske leksikografije, ki ga je napisal Stabej in ga uvrstil na konec knjige. Delo, ki ga je Stabej obdeloval v letih 1952–1979, so po avtorjevi smrti pripravili za tisk Franc Jakopin, Majda Merše, France Novak in Stane Suhadolnik.

Začetki slovenske leksikografije so mnogo poznejši od začetkov poljske. Najstarejši znani slovenski slovarček je l. 1550 objavljeni, komaj 86 besed obsegajoči *Abecedarium Primoža Trubarja* (1508–1586), slovenskega humanista in prevajalca Psalterja in Novega testamenta v slovenščino, ki velja tudi za začetnika slovenskega knjižnega jezika. V drugi polovici 16. stol. sta nastali zbirki slovenskega besedja Adama Bohoriča (1520–1598) in Jurija Dalmatina (1547–1589). Velikega pomena je bil izid *Thesaurusa Polyglottusa vel Dictionarium Multilinguae*, vsebujočega tudi slovensko gradivo, ki ga je l. 1603 objavil nemški humanist Hieronim Megiser (1554–1619). Jože Stabej ga je l. 1977 pripravil za tisk v obliki slovensko-latinsko-nemškega slovarja. Pred slovarjem iz l. 1603 je imel Megiser pripravljen manjši slovarček iz l. 1592, v katerem je zajeto tudi slovensko leksikografsko gradivo (*Dictionarium quatuor linguarum*), kmalu za tem, l. 1607, pa je Italijan Gregorio Alasia v Vidmu izdal *Vocabulario Italiano e Schiauo*.

Začetek prave slovenske leksikografije pa je vendarle šele rokopisni latinsko-slovenski slovar (*Dictionarium Latino-Carniolicum*) Matije Kastelca (1620–1688). Kastelčev rokopis se je izgubil, ohranila pa se je, tudi v rokopisu, njegova razširjena različica, ki jo je pripravil Gregor Vorenc (1659–1730) na začetku 18. stol. Nekaj desetletij pozneje je v ta rokopis vnesel nekaj novega slovenskega gradiva Marko Pohlin (1735–1801). Stabej navaja, da potem več kot sto let ni bilo o Kastelčevem in Vorenčevem slovarju nič slišati, dokler ni l. 1919 Blazij Grča v reviji *Dom in svet* napisal članka o rokopisu, na katerega je l. 1869 naletel v samostanskem arhivu.² Stabej pa ni opazil, da je pred Grčo besediščno gradivo iz tega slovarja uporabil že Franc Miklošič (1813–1891) v svojem etimološkem slovarju iz l. 1886, nekaj let pozneje pa Maks Pleteršnik (1840–1923), avtor do nedavna edinega znanstvenega slovarja slovenskega jezika. Ker sem do te ugotovitve prišel na podlagi razčlemb posameznih naključno izbranih izrazov (glej točko 2.a 'Dež', latinsko geslo *imber grandinis*), jo bom utemeljil v sklepnem delu.

¹J. Stabej, *Slovensko-latinski slovar po Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarivm-Carniolicvm (1680–1710)*, Ljubljana, 1997.

²»Potem ni bilo več kot sto let o slovarju nobene vesti, dokler ni l. 1919 Blazij Grča v XXXII. letniku *Doma in sveta* v Ljubljani, 153–156, z Dostavkom Viktorja Steske, priobčil članka: Pozabljen biser slovenskega slovstva, in v njem povedal, da je l. 1869 našel v knjižnici osrednjega semenišča v Gorici med rokopisi lično vezano knjigo z naslovom *Novum Dictionarium, seu Lexicon Vniuersale. Wörterbuch. Nove besedne Buque.*« (571).

Prvo znanstveno delo o Kastelčevem in Vorenčevem slovarju je izšlo šele l. 1950. Jože Stabej (1896–1980) je najprej naredil kakovostne fotografije in nato obdelal slovensko-latinsko različico tega slovarja.

Če bi hoteli z eno besedo označiti lastnosti in vlogo Katelec-Vorenčevega slovarja v slovenski leksikografiji, bi lahko rekli, da je to »slovenski Maćzyński«. ³ Le da je več kot stoletje kasnejši in da je doslej počival v SAZU v obliki prvotnega rokopisa in njegovih enako težko dostopnih fotografij. Te razlike pa ni težko razumeti. To, da Slovenci niso imeli svoje državnosti, gotovo ni moglo biti v korist obdelovanju slovenskega besedišča. Ko je Primož Trubar l. 1550 objavil svoj *Abeceđarij*, je štel rokopis staropoljskega t. i. *kaliskega mamotrepta* iz l. 1471 skoraj osemdeset let, štiri leta (od 1546) pa je čakal na tisk že končani rokopis latinsko-poljskega slovarja Jana Maćzyńskega. Nastanek rokopisa *Dictionarium Latino-Carniolicum* M. Kastelca pa je datiran v leto 1680. J. Stabej je v zgoščeni zgodovini slovenske leksikografije, vključeni v izdajo Kastelec-Vorenčevega slovarja, jasno povedal: »Po treh slovarjih s slovenskim besedjem (l. 1592, 1603 in 1607), ki sta jih napisala tujca, je bilo treba dobrih sedemdeset let, da so Slovenci sami prišli k zavesti, da slovenska pismenost in kultura brez samostojnega slovarja slovenskega jezika zaostaja v rasti in napredku.« (s. 564) To so zunanje razlike. Sam slovar pa je urejen enako kot slovar Maćzyńskega. Latinska gesla so včasih razložena z eno slovensko besedo ali vrsto sinonimov, pogosto opisno, zaradi česar je slovensko besedje, vpleteno v različne frazeološke zveze, razpršeno po različnih latinskih geslih. Taka opisna razlaga latinskih besed avtomatično postane zlata jama za spoznavanje takratne slovenske frazeologije in kulture. Tako kot je tudi slovar Maćzyńskega zaradi prav take slovarske metode postal zlata jama za spoznavanje ne le poljske frazeologije, temveč tudi kulture 16. stol., kar je jasno prikazal Władysław Kuraszkiewicz v svojem zadnjem imenitnem, posmrtno izdanem delu *Leksykon łacińsko-polski Jana Maćzyńskiego*. ⁴

Stabej je Kastelec-Vorenčev slovar obrnil, torej je dal na prvo mesto slovenska gesla, pri čemer je uporabil drugačno metodo kot Kuraszkiewicz.

Prvi natis slovarja Maćzyńskega (Königsberg 1564) se je ohranil do današnjih dni (od l. 1973 imamo tudi reprint), treba je bilo torej le pripraviti popoln seznam poljskih besed z natančno usmeritvijo na mesto v slovarju. Tak seznam je v dveh zvezkih izšel že v letih 1962–1963. ⁵ Naslednja stopnja je bila izdaja po besednih vrstah razvrščenega seznama a tergo ⁶ v nemški zbirki *Slavistische Forschungen*. Zgoraj omenjeno zadnje delo Władysława Kuraszkiewicza, neutrudnega raziskovalca staropoljskega besedja, razčlenjuje to slovarko bogastvo slovarja Maćzyńskega po semantičnih skupinah.

Kastelec-Vorenčev slovar je tako rekoč nedostopen, zato je Stabej v slovenskih geslih podajal celotne navedke skupaj z njihovim latinskim geslom. Žal pri mnogih geslih navaja le del gradiva (zmeraj navaja pogostnost slovenskih besed). Škoda.

³J. Maćzyński, *Lexicon Latino-Polonicum ex optimis Latinae linguae scriptoribus concinnatum*, Regiomonti (Königsberg), 1564; reprint: R. Olesch, *Ioannis Maćzyński, Lexicon Latino-Polonicum*, Köln-Wien, 1973.

⁴Leksykon łacińsko-polski Jana Maćzyńskiego. Wybór tekstów – opracowanie. Wybór tekstów Władysław Kuraszkiewicz, opracowanie Henryk Barycz, Władysław Kuraszkiewicz, Ignacy Lewandowski, Lublin, 1996.

⁵W. Kuraszkiewicz, *Wyrazy polskie w słowniku łacińsko-polskim Jana Maćzyńskiego*, I–II, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962–1963.

⁶W. Kuraszkiewicz in R. Olesch, *Der polnische Wortbestand in J. Maćzyńskis Lexicon Latino-Polonicum aus dem Jahre 1564. Band I: Index, Band II: Index a tergo*, Köln-Wien I – 1985, II – 1983.

Stabejevo delo me je spodbudilo k primerjalni razčlenitvi načina prevajanja, predvsem opisnega, latinskih gesel pri Mačzyńskem in Kastelec-Vorencu (ni mogoče ugotoviti, kdo od njiju je avtor posameznih formulacij). Zaradi obilnosti gradiva lahko na tem mestu predstavimo le manjši poskus. Izbral sem po eno besedo iz nekaj semantičnih skupin. To so naslednje skupine z izbranim reprezentantom: 1. družina – ‘mati’; 2. naravno okolje: a) ozračje – ‘dež’, b) rastlinski svet – ‘hrast’, c) živalski svet – ‘pes’; 3. materialna kultura: a) orožje – ‘meč’, b) kuhinjska posoda – ‘vedro’; 4. ljudske vraže – ‘škrat’ in ‘vedeževalka’.

V nadaljevanju predstavljeno primerjalno gradivo je razvrščeno po naslednjem zaporedju: za latinskim geslom, kot nastopa v Kastelec-Vorencevem slovarju, je naveden njegov pomen po treh virih: Plezilovem slovarju klasične latinščine, slovarju srednjeveške latinščine z območja nekdanje Jugoslavije (tukaj po hrvaško) in slovarju srednjeveške latinščine v Poljski. Če je na teh mestih izpuščen kateri izmed teh slovarjev, pomeni, da v njem ni bilo ustreznih podatkov. To velja tudi za slovar Mačzyńskega. Nato sledi slovenski navedek iz Kastelec-Vorencevega slovarja in poljski iz slovarja Mačzyńskega. Formalno razčlemba omejujem na minimum. Ohranjam pisavo izvornika. To zlasti otežuje branje slovenskega gradiva, še posebej, ker rokopis uporablja posebno pisavo: črka *z* označuje glas *c*; potreba po razlikovanju glasu *s* od *z* je narekovala Vorencu, da je uvedel posebna diakritična znamenja. Obe črki: kratki *s* in dolgi *ſ* imata lahko obe funkciji. Teoretično *s* in *ſ* označujeta nezveneči *s*, zveneči *z* je Vorenc označeval s piko nad črko, torej *š* in *ſ̣*, pri čemer je to pravilo pogosto kršil. Za šumnike *č*, *š*, *ž* je uvedena dodatna črka *h*, torej *zh* za *č*, *sh* ali *ſh* za *š*, *sh* ali *ſh* za *ž*. Pa tudi pri tem ni čisto dosleden.

Slovenskega besedila ne prevajam. Pri težjih besedah zaradi njihove lažje interpretacije podajam njihovo sodobno obliko in pomen predvsem po Pleteršnikovem slovarju.

Izpeljava podobne analize v drugo smer, torej izhajajoč iz latinskih gesel slovarja Mačzyńskega, je nemogoča, ker temeljna podoba Kastelec-Vorencevega slovarja, torej latinsko-slovenska, ni dostopna.

1. ‘Mati’ (polj. *matka*; Kas.-Vor. F 22, Mačz. F 61).

abavia, ae – Plez.; Polj. srlat. ‘praprababka’; Kas.-Vor. *Babize mati, prebabiza* (F 2); Mačz. ima to geslo, vendar ga ne razlaga, medtem ko *abavus* prevaja s ‘*Práprádziad*’; **a matre pulli** – Kas.-Vor. *mladizhi, katere mati vodi, ali redy* [Plet. *mladič* ‘das Junge von einem Tiere’; *rediti* ‘nähren’]. **bimater** – Plez. ‘majacy dwie matki, z dwu matek zrodzony (pridevek Dioniza–Bakha)’; Kas.-Vor. *dvakrat mati*. **communis natus** – Kas.-Vor. *rojen od eniga ozheta, inu od ene matere*. **frater germanus** – Plez. ‘brat rodzony’; jug. srlat. ‘rođeni brat’; polj. srlat. ‘brat rodzony, z tego samego ojca i tej samej matki’; Kas.-Vor. *brat po ozhetu inu materi*; Mačz. *Rodzony brát*. **frater uterinus** – Plez. ‘rodzony (brat, siostra)’; polj. srlat. [kot *frater germanus*]; Kas.-Vor. *brat po materi*; Mačz. *Yednej mátki á infzego oycá*. **genitrix** – Plez. ‘rodzica, rodzicielka, macierz, matka’; polj. srlat. ‘rodzicielka, macierz, matka’; Kas.-Vor. *Rodniza, porodniza, mati*; Mačz. *Mátká*. **hybrida** – Plez. ‘hybryda, mieszaniec [tudi] (o świni)’; polj. srlat. ‘bękart’; Kas.-Vor. *en zhlovik, kateriga ozhe, inu mati néſta obá s’ene dešele* [Plet. *dežéla* ‘das Land’]; Mačz. *Yáko gdy ociec yest Rzimiánin á mátká niemkini, álbo ynego rodzáyu*. **mater** – Plez. ‘matka’; polj. srlat. ‘matka, macierz’; Kas.-Vor. *mati* (F 2); Mačz. *Mátká*. **mater familias** – Plez. ‘żeńska głowa rodziny (jako odpowiednik *pater familias*)’; polj. srlat. ‘matka rodziny’; Kas.-Vor. *gofpodinía, hiſhna mati* [Plet. *hiſen* ‘zum Haus gehörig; Haus-’]; Mačz. *Gofpodini*. **matricida, ae** – Plez.; polj. srlat. ‘matkobójca’; Kas.-Vor. *kateri mater vbye*; Mačz. *Który matkę zábit* (29d45), *Męzoboycá mátki ſwey* (211a54). **omniparens terra** – Plez. *omniparens* ‘matka wszystkiego, wszechrzeczy’, medtem ko pod geslom *communis* (I 613) navaja besedo *terra*

communis mater omnium mortalium kot navedek iz Seneke (*Epistulae ad Lucilium* 92, 27). Kas.-Vor. uvrščata ta navedek tukaj: *šemla je vfih rizhy ena mati*; Mačz. *omniparens terra* prevajata kot *Wfziftko rodząca*, navedek iz Seneke pa uvršča pod geslo *Parens cunctorum terra*: *Ziemiá wfziftkich rzeczy mátká* (278c38); **orphanus, ni** – Plez. ‘sierota’; jug. srlat. ‘siročče, sirota’; polj. srlat. ‘osierocony, samotny, sb. ‘sierota’; Kas.-Vor. *fyrota, en otrok pres ozheta, ali matere, pres trošhta* [SSKJ tróšt [trōšt] ‘tolažba, uteha’; iz nem. *Trost* Snoj]; Mačz. *Siérotá*. **parens** – Plez. ‘ojciec lub matka’; polj. srlat. ‘ojciec, matka, mn. rodzice; Kas.-Vor. *ozha, ali mati*; Mačz. *Ociec y mátká*; **paricida, ae** – Plez. ‘ojcobójca, morderca, zabójca; polj. srlat. ‘morderca, zabójca (zwl. krewnego), ojcobójca’; Kas.-Vor. *vbyenyk svoiga ozheta, ali matere, ali sofféda*; Mačz. *Który oycá zábił*; **paricidium, ii** – Plez. ‘morderstwo, zabójstwo’; polj. srlat. ‘morderstwo, zabójstwo zwł. krewnego’; Kas.-Vor. *morjenie, ali vbyenie svoiga ozheta, ali matere*; Mačz. ne prevajata, ima pa *Homicidium* – *męzoboystwo*. **patrinus vel patrina** – Plez. ‘ojcowski (należący do ojca)’; jug. srlat. ‘očuh, kum na krštenju’; polj. srlat. ‘ojcowski, należący do ojca, odziedziczony po ojcju; ojciec chrzestny, rodzice chrzestni’; Kas.-Vor. *kateri, ali katera fhe ima svoiga ozheta shiviga, pres matere*; Mačz. *Oycowski*. **socrus magna** – Plez. ‘babka żony’; Kas.-Vor. *tašzhe mati* [Plet. *tášča* ‘die Schwiegermutter’]; Mačz. ima samo moško obliko: *socer maior* – *Moyey żony ftáry ociec*. **uterinus, a, um** – Plez. ‘rodzony (brat, siostra)’; jug. srlat. ‘od iste majke rođen; Kas.-Vor. *od ene matere, po poli brat, ali festra*; Mačz. *Brát yedney mátki á yn/zego oycá*. **vopiscus, ci** – Plez. ‘dziecko urodzone z ciąży bliźniaczej, przy której drugi płód został poroniony’; Kas.-Vor. *en dvoizhiz, kateri v materu of tane, inu potle na fveit pride, kadar tá drugi skuši ne godni porod pogine* [Plet. *pótle* ‘hernach, dann’; skôzi ‘durch’; *negóden pórod* ‘die Frühgeburt’]; Mačz. *Niewczesny álbo zostály bliźnek, to ie/ft, gdy ieden z bliźników czas rodzenia vprzeda a martwo fie rodzi, drugi fie yednak przy żywocie zostawa*.

2a. ‘Dež’ (Polj. *deszcz*; Kas.-Vor. F 20, Mačz. F 38).

appluit – Kas.-Vor. *desh perpada*; Mačz. *Pokrápia de/zcz*. **apluo, ere** – Kas.-Vor. *desh perpadati*; Mačz. *Pokrápiam*. **cataracta** – Plez. ‘o wodzie spadającej gwałtownie z dużej wysokości: 1. wodospad naturalny, katarakta, zwł. na Nilu, 2. sztuczna przegroda tamująca bieg wody, śluza’; polj. srlat. ‘wodospad naturalny, katarakta zwł. na Nilu; [meton.] upusty niebieskie, łez’; Kas.-Vor. *en velik nagel de/h, ali nalyu* [Plet. *nágel* ‘jäh, plötzlich’; *naliv in náliv* ‘Gußregen’]; Mačz. *Catharactae aquarum* – *Támowanie, zástawidło, albo vpuft wód*. **colliciae, arum** – Plez. ‘rynny deszczowe przy budynkach; (w rolnictwie) rury odprowadzające z pól nadmiar wody, dreny’; Kas.-Vor. *vodenufti, vodè šbrališzha, kakòr od deshja* [Plet. *vodēnost* ‘die wässerige Beschaffenheit’; *zbrališče* ‘die Versammlung’]; Mačz. *Rowy albo bróždy miedzi zagony, któremi wodá scieka*. **complutus, a, um** – Plez. *compluo* – ‘1. sptywać (o wodzie deszczowej), 2. zalewać coś, moczyć, wilżyć, rosic, nawadniać, zwł. o deszczu, rosie, pocie itp.’; polj. srlat. ‘zwilżyć, zrosić, załać, [pren.] padać (o deszczu)’; Kas.-Vor. *podešhjen, od deshja s’mozhen, reshozhen* [!] [zadnje formacije slovarji ne navajajo; gotovo je to nekakšna posebna kontaminacija deležnikov od glagola *rositi* (Plet. *rosi* ‘es taut; es regnet in feinen Tropfen’); *rošen* in *rosèč* (SSKJ IV 543-544)]. Kastelec navaja citat iz Biblije (Amos 4,7), vendar pa ne navaja tudi Dalmatinovega prevoda [prim. Vulg. *pars una conpluta est*; Dalmatinov staroslovenski prevod (l. 1584): *na eno nyvo je desh fhàl*; sodobni slovenski prevod: *eno polje je dobilo dež*; staropoljski prevod Leopoldite (l. 1561): *iedná część dżdżem ie/ft polána*; Biblija tisočletja: *jedno pole zostało zroszone*]. Mačz. *compluo* – *Poliewam*; *compluit* – *De/zcz poliewa, We/potek páda*. **compluvium** – Plez. ‘1. czworokątny otwór w dachu atrium, przez który woda deszczowa spływała do znajdującego się pod spodem zbiornika. 2. wolne miejsce, znajdujące się pod

otworem w dachu, zawierające basen na wodę deszczową', polj. srlat. 'wewnętrzny dziedzi-
niec'; Kas.-Vor. *enu mei/tu, na kateru s'vezh strèh se od deshja voda šbèra* [Plet. *vèč*
'mehr'; strèha 'das Dach']; Mącz. *Miey/ce gdzie sie wodá deszczowa z dáchów, ryn, y z*
domów scieká, Ryn/ztok. imber, ris – Plez. 'deszcz, ulewa'; polj. srlat. '1. deszcz, 2. woda
zwl. deszczowa lub z roztopionego śniegu'; Kas.-Vor. *en nagel desh, ploha* [Plet. *plóha* 'der
Gußregen']; Mącz. *Wielki deszcz. imber gelidus* – Kas.-Vor. *en mersel desh* [Plet. *m්ර̄zēl*
'kalt']. **imber grandinis** – Plez. *grando, -dinis* 'grad'; polj. srlat. sicer zabeleži *imber*
grandinum, a ga ne prevaja; Kas.-Vor. *desh s'tozho, ali babja súl* [Plet. *tóča* 'der Hagel';
babja sol = solika, babje pšeno 'der Graupenhagel, die Schneegraupen'. V nasprotju z izra-
zom *babje pšeno*, ki je zabeležen tudi v sodobnem času (SSKJ IV 281), je *babja sol*, gotovo
dialektizem, ki ni prodir v knjižni jezik, znana le iz tega edinega vira, ki ga navaja tudi
Pleteršnik. Obenem je to dokaz, da se med njegovimi viri za kratico *Dict.* skriva *Dictiona-*
rium Kastelca in Vorenca, k čemur se bom še vrnil.]; Mącz. samo *Grando – Grad. imbricus,*
a, um – Plez. 'sprowadzający deszcz; deszczowy, dżdżysty; Kas.-Vor. *deshevun, h'deshju*
nágnên [Plet. *dežēven* 'regnerisch', *nágnjen* 'geneigt']; Mącz. *Dżdżowy, ku dżowi náklon-*
iony. imbrifer, ra, rum – Plez. 'niosący z sobą deszcz, dżdżysty; niosący z sobą wodę; polj.
srlat. 'dżdżysty, obfitujący w deszcz'; Kas.-Vor. *mavra, lók v'oblakih kar desh pomeini* [Plet.
māvra 'der Regenbogen', *lók* 'der Regenbogen', *pomēniti* 'bedeuten': *to pomeni dež* 'das be-
deutet Regen']; Mącz. izraz povezuje s prejšnjim in podaja zgoraj navedeni prevod. **implu-**
vium, ji – Plez. 'basen w atrium rzymskim, przeznaczony na wodę deszczową wpadającą
przez otwór w dachu; otwór w dachu'; Polj. srlat. 'miejsce, basen na wodę deszczową;
przestrzeń między budynkami, podwórze'; Kas.-Vor. *en ror na dvorišzhi, kamer se v'deshji*
voda odtéka, tudi tá v'hi/ho padezha luzh [Plet. *ror* (iz nem. *Rohr*) 'dimnik'; *dvorišče* 'der
Hofraum, der Hof'; *lúč* 'das Licht eines brennenden Körpers'; *híša* 'das Haus']; Mącz. *Okno*
w pośrodku dáchu, Dymnik. penula, ae – Plez. *paenula* – 'płaszcz, narzutka z kapuzą (lub
bez), noszona w czasie deszczu lub w podróży'; polj. srlat. 'płaszcz (z kapuzą) chroniący
przed zimnem, deszczem'; Kas.-Vor. *en plašzh ša desh, ali ša hudu vremè* [Plet. *hūd* 'böse,
schlimm, arg']; Mącz. *Opończa. pluere* – Plez. [nieosob.] 'pada deszcz; pada'; polj. srlat.
'padać z góry (jak deszcz); Kas.-Vor. *deshiti*; Mącz. *Deszcz idzie, Páda. pluit* – Plez. 'pada
deszcz, pada; polj. srlat. 'pada deszcz'; *desh grè, deshý* [Plet. supletivni prezent k *íti*; *dež gre*
'es regnet']; Mącz. *Deszcz idzie, Páda. Idzie deszcz. pluteus, ei* – Plez. '[milit.] zasłona z
plecionki okrytej mokrymi skórą (często poruszająca się na kółkach) służąca do obrony
przed pociskami'; polj. srlat. 'gruba deska, belka, dyl'; Kas.-Vor. *ena stréha ša šturmanie*
teh šydou, ša desh, de se pudnío /stopi [Plet. in SSKJ ne beležita gesla *šturmanje*, Meg. ima
glagol *šturmati* 'bekriegen, bestürmen'; *zíd* 'die Mauer'; *pudnío* je predlog *pod* in osebni
zaimke; *stópiti* 'treten, auftreten']; Mącz. *Dá/zek do /zturmu, było przed czá/y nieyákíe*
naczníe woyenne z rokićiny vplecione á /skórami powleczone pod którym żołnierze do
/zturmu chodźili. Páwężny ru/tnek może być zwan. pluvia, ae – Plez., polj. srlat. 'deszcz';
Kas.-Vor. *desh*; Mącz. *Deszcz. procella, ae* – Plez. 'burza, huragan'; Kas.-Vor. *vihár s'na-*
glím deshjam, hudu vreme; Mącz. *Pochwiściel nawálny wiatr s deszczem y s wiatrem á*
zwlá/zczá náválność ná wodzie. psecas, dis – Abr. *ψεκός άδος* 'kropla deszczu'; Kas.-Vor.
tih desh, kadar po malim par/ly [Plet. *tih* 'still'; *pršēti* 'fein regnen, nieseln'. **repentina plu-**
via – Plez. besede ne beleži; *repentinus* – 'nagły, mocny, niespodziewany'; Kas.-Vor. *nagla*
ploha deshja. sudum, di – Plez. 'jasne (bezchmurne) niebo, pogoda, upał'; Kas.-Vor. *lipú*
vremè po dashji, vedrú [Plet. *lēp* 'schön'; *vedrō* adj. n. 'regenfrei']; Mącz. *Piękna pogodá,*
wytarcie, wypogodzenie niebá.

2b. 'Hrast', 'cer' (polj. *dab*; Kas.-Vor. F 3+4., Mačz. F 6).

cerrus, ri – Plez. 'nazwa pewnego gatunku dębu (*Quercus Cerris* L.)'; jug. srlat. 'vrsta hrasta, cer'; Kas.-Vor. *zer*, *drivu ſa ſhelod* [Plet. *žélod* 'die Eichel.']; Mačz. *Czinerowe drzewo* [st.polj. hapax, prim. Sł. XVI, IV 288]. **esculus vel aesculus** – Plez. 'dąb gronkowy' (*Quercus Robur* Willd) lub może dąb o jadalnych żołądźkach (*Quercus esculus* L.); polj. srlat. 'dąb'; Kas.-Vor. *mešhupulinu drivú*, *ali cer* [Plet. in SSKJ pridevnika *mešpljin* (tako bere Stabej) ne navajata; gre za rastlino *Mespilus germanicus* L., ki jo Plet. navaja kot *něšplja* 'die Mistel, der Mistelbaum (*mespilus germanica*)'; prim. tudi *mišpulja* Mikl. Et. 429, *něšplja* Bez. II 220; Plez. *mespilum* – 'nieszpułka zwyczajna (drzewo i owoc)'. Geslo *mespilus* Mačz. označuje samo po latinsko: 'genus arboris'.]; Mačz. *esculus* – *Drzewo nieyákie żołądź rodzące*. **ilex** – Plez. '1. dąb (gatunki nie rosnące w Polsce): a. zimozielony (*Quercus ilex* L.), b. szkarłatny (*Quercus coccifera* L.), c. (*Quercus suber* L.), 2. żołądź'; polj. srlat. '1. dąb, 2. wierzba iwa'; Kas.-Vor. *zer*, *zerovina*; Mačz. *Ye/íonowe álbo Iapurtowe drzewo* [japurt, japurtowy znano le iz Mačz. (Sł. XVI, IX 261; Br. 198–199)]. **quercus, cus** – Plez. 'dąb'; Kas.-Vor. *hrá/t*, *drivú*; Mačz. *Dqb. robor vel robor* – Plez. 'twarde drzewo zwł. dąbowe; dąb'; Kas.-Vor. *múzh*, *ta* [tá (?)] *nartardé/ſha ſorta zera ali hra/ta* [Plet. *mōč* 'die Kraft, die Stärke']; Mačz. *Dqb bárdzo twárdy, tež nadtwár/ſze á naymocniey/ſze miey/ſce w ciemnicy*. **roboreus, a, um** – Plez. 'dębowy'; Kas.-Vor. *zerou ali hra/tou*, *s'terdiga hra/ta ſturjen* [Plet. trd 'hart'; *storiti* 'tun']; Mačz. *Roboreus, a, um, ut roburneae fruges* – *Zołądny owoc*.

2.c. 'Pes' (polj. *pies*; Kas.-Vor. F 19, Mačz. F 41).

anubis – Kas.-Vor. *pes*, Mačz. *Bóg Egypsky, ktorego obras pši tep miał, álbo Byt malowan ze pšim lbem*. **canis** – Plez. 'pies (i suka)'; jug. srlat. 'pas'; polj. srlat. 'pies (lub suka)'; Kas.-Vor. *pès*, *p/iza*, Mačz. *Pies*. **catenarius** – Plez. 'łańcuchowy (o psie), przywiązany łańcuchem'; Kas.-Vor. *en peš na ketinah ſa varovanie* [Plet. *kétina* 'die Kette']; Mačz. *Pies łańcuchowy*. **extrarius canis** – Plez. 'nie należący do rodziny, domowników, domu, obcy (m.in. canis)'; Kas.-Vor. *en nešnan pes*. **latrare** – Plez.; polj. srlat. 'szczekać, ujadać'; Kas.-Vor. *lajati kakòr p/ſy*; Mačz. *Szczekam*. **latratus, a, um** – Kas.-Vor. *na kateriga psy lajajo*; Mačz. ima le sb. *latratus, us* – *Szczekanie*; *Gravis latratus* – *Wielkie p/ſow ſzczekanie*. **rivalis, lis** – Plez. 'współzawodnik, rywal (w miłości)'; Kas.-Vor. *raven lubi*, *dvá pšá ſa eno ku/t* [Plet., SSKJ *ljúbi*, *-ega* 'der Geliebte'; *kóst* 'der Knochen']; Mačz. *Dwá gamráci yednę miſyacy*. **ululatus, tus** – Plez. 'wycie (zwierząt)'; Kas.-Vor. *tulenie*, *klagovanie*, *p/ou ſavianie* [Plet. *tuljénje* 'das Heulen'; *zavíjanje* 'das Heulen (z. B. der Wölfe)'; *klagováti* 'jammern', toda pri Meg. *klagovanje* 'Anklagung, Beschuldigung'; prim. Bez. II 36]; Mačz. *Huk*, *hukánie*, *wycie*. **venaticus canis** – Plez. 'myśliwski, gończy (*canum genera duo*)'; jug. srlat. 'lovački, lovni' (brez zveze s psom); Kas.-Vor. *pes ſa lou*; Mačz. *Polny pies*.

3a. 'Meč' (polj. *miecz*; Kas.-Vor. F 28, Mačz. F 60).

ensis – Plez.; polj. srlat. 'miecz'; Kas.-Vor. *mez/h*; Mačz. *Miecz*. **gladiator** – Plez. '1. człowiek uzbrojony w miecz, zapaśnik walczący mieczem, zwł. zawodowy gladiator; 2. płatnerz'; jug. srlat. 'majstor koji radi i čisti mačeve'; polj. srlat. '1. szermierz; 2. miecznik, urzędnik dworski noszący miecz przed panującym; 3. rzemieślnik wyrabiający miecze'; Kas.-Vor. *en fehtar na mez/h ſvuzhen* [Stabej (534) bere to *zučen*, tj. 'izučen']; Mačz. *Szermierz*. *Gladiatores* – *Byli przed czaſem ofoblivi ludzie w ſzermier/ſtwie wyćwiczeni, które ſpufzczano w ſzranki ſzermowác o gárlo v Rzimianów*. **gladius** – Plez.; polj. srlat. 'miecz'; Kas.-Vor. *mez/h*; Mačz. *Miecz*. **harpe, es** – Plez. 'sierp, miecz z zakrzywionym ostrzem';

Kas.-Vor. *ena vkrivena fabla, ali mezh*; Mącz. *Szúblá Turecka może być zwána. os gladii* – polj. srlat. *in ore gladii* – ‘mieczem’; Kas.-Vor. *of trúft mezh. parazonium* – Plez. ‘sztylet’; Kas.-Vor. *en tolih, en voiški mezh* [Meg. *tolih* ‘der Dolch’]; Mącz. *Kórd, yezdecki miecz. pyrricha* – Plez. ‘taniec z mieczami’; Kas.-Vor. *plèš s’mezhy*; Mącz. *Grecki taniec, który Pirrus naprzód wynalast. stricto gladio* – Kas.-Vor. *s’nagim mezhom*; Mącz. *Gołym mieczem napásć ná kogo. Strictus gladius* – *Dobyty goły miecz.*

3b. ‘Wedro’ (polj. *wiadro*; Kas.-Vor.F 7, Mącz. F 14)

amphora Attica – Kas.-Vor. *try védra darshy*; **amphora Romana** – *deršhy dvei védri*; slovarji takih zvez ne navajajo, medtem ko samostalniki v jug. srlat. pomeni ‘vrč, mjera za tekućine’, v polj. srlat. ‘1. dzban, konew (z drzewa, metalu), 2. rodzaj miary zwł. piwa (*due urne*)’; Mącz. ima splošno *Amphora. Latine Metreta. Kruż, álbo czálza vcháta, poľpolicie zowiemy Wiádro, Też Fa/á Winna, cztery y dwadzieściá garnców winá w Sobie máyąca. antilia, ae* – Plez. [iz grščine] *antlia* ‘pompa wodna’ (prim. gr. ἄντλία, Abr. ‘stek, woda na dnie statku’); Kas.-Vor. *enu védru, ena poľsoda, s’katero se voda is ladje polie* [Plet. *poľsoda* ‘das Gefäß’]; Mącz. *Antlia – Zoraw, którym sięgáją wody w studni, álbo wiadro. batus, bati* – Plez. ‘hebrajska miara rzeczy sypkich i płynów’; polj. srlat. ‘bat, rodzaj miary objętości’; Kas.-Vor. *ena mèra judovska try vedra deršhy*; Mącz. *Kuffa, albo Kadź. haustrium, tri* – Plez. ‘naczynie stanowiące część maszyny do czerpania wody’; Kas.-Vor. *enu veidru ali korez s’katerim se voda šajemle. situla, ae* – Plez. ‘1. wiadro do czerpania wody; 2. rodzaj urny do losowania; 3. dzbanek do wina (zwł. służący jako miara)’; Kas.-Vor. *véderze, kaľféliza, veidru ša šhterno, ša vodó poľsoda* [kaselica ‘posoda za vodo’ iz it. *cassella* ‘piccola cassa’ Bez. II 21–22; Plet. *štěrna* ‘der Ziehbrunnen, der Schöpfbrunnen’]; Mącz. *Wiádro do czerpánia wody. urna, ae* – Plez. ‘wł. dzban na wodę, 1. naczynie w ogóle, garnek; 2. urna do głosowania, losowania; 3. jako miara płynów (około 13 litrów)’; Kas.-Vor. le v pomenu 2.: *védru, kabeľza, poľsoda s’katero se kamenzi mezhejo, kadar se ima ena reizh išvoliti ali rešlozhiti* [Plet. *káblica* ‘die Melkgelte, die Schöpfgelte’; *rěč* ‘die Sache, das Ding’; *razlóčiti* ‘entscheiden’]; Mącz. *Wiádro. [...] item – Gliniany zban, zwierchu wąski w ktory tych ymioná ná kartkách były wrzucáne którzy sie o co lósem roľpráwiáli álbo šzczęścia pátrzáli. [...] Urna etiam mensura continens quattuor congios – Wiádro winá puľ omy 508d16–26. [Oma – izraz znan le iz Mącz.: Po Sl. XVI, XXI 334 izposojenka iz srednjeveške latinščine *ama*). Polj. srlat. *ama* – ‘małe naczynie na wino; mensura vinaria’]. Drugi zapis: *Amphora continet duas urnas, Dwie Omie. Nam urna cepit quattuor congios 71a50–52.**

Za primer bom na tem mestu navedel, kako Mączyński uporablja besedo *wiadro* pri prevajanju drugih latinskih izrazov. Ker ni latinsko-slovenskega dela, teh gesel ne moremo primerjati s Kastelec-Vorenčevim slovarjem.

chus idem quod congius – *chus*: Plez. – ‘grecka miara płynów, równa łac. congius’; *congius*: Plez. ‘miara płynów około 3½ l.’; jug. srlat. ‘mjera za tekućine, kongij’; polj. srlat. ‘garniec (XVI w.)’; Mącz. *Faská álbo naczynie ku czerpánui, Wiádro, Też Miárá okoto dwu gárcu winá mniy álbo więcey; fidelia congialis* – Plez. ‘naczynie gliniane lub szklane, równe zawartością jednemu congius’ [primer iz Plavtovih spisov]; polj. srlat. ‘naczynie gliniane lub szklane, dzban, kocioł’; Mącz. *Fidelia congialis apud Plautum, Kruľz álbo wiádro, trzy miary w Sobie máyąć; haustorium* – *Wiádro, węborek też zową. hydraulos* – Plez. *hydraulus* ‘organy wodne’ [iz gr.]; gr. ὁ υδραυλός, Abr. ‘organy hydrauliczne, wynalezione przez Ktesibiosa’; Mącz. *Rurá, rinná álbo też rynľztok ktorym wodá ścieka, też wiádro s źorawiem którym wodę czerpáją. labrum* – Plez. ‘1. beczka, kocioł (na oliwę, wodę); 2. kadź w której wytłaczano winne grona; 3. basen’; polj. srlat. ‘beczka, kocioł’;

Mačz.: *Naczynie nieyákíe którym czerpáya, wiádro, Cebrzik. mansisterna alias urceus* – Mačz. *Wiadro. modiolus* – Plez. 'kubek, pojemnik na wodę, rodzaj wiadra'; jug. srlat. 'mali modij'; Mačz. *Wiádro którym wodę czerpáya. modus vini* – Plez. 'miara rzeczy sypkich, zwł. zboża, wynosząca ok. 8,75 litra, korzec; miara płynu; naczynie służące jako miara'; jug. srlat. 'vinska mjera, modij'; polj. srlat. 'korzec, jednostka miary rzeczy sypkich (płynnych), zwł. zboża, soli; korzec, naczynie służące do mierzenia rzeczy sypkich'; Mačz. *Może być zwano yedno wiádro 24. kwart. mustarius urceus* – Plez. *mustarius* 'służący do przechowywania moszczu winnego'; *urceus* 'dzban'; Mačz. *Wiádro mofzczowe*.

4. 'Pošast', 'škratelj', 'vešča' (polj. *skrzat, wieszczka*; Kas.-Vor. F 7+3+2).

lamia – Plez. 'czarownica (w bajkach pożerająca dzieci)'; polj. srlat. 'czarownica, jędza, potwór'; Kas.-Vor. *veišzha, šhkratel: ene divje lépe šhenize, ludj morè, mora* [Plet. *věšča* 'die Zauberin'; *škrátelj* 'eine Art Kobold, das Bergmännchen'; *ženica* 'das Weibchen'; *móra* 'der Alp']; Mačz. *Nocna yędzá Matólka, nocne strá/zidło, Duch álbo czárownicá. lar, ris* – Plez. 'lar, rzymskie bóstwo domowe'; jug. srlat. 'Lar'; polj. srlat. 'rzymskie bóstwo domowe (zwykle plur.)'; Kas.-Vor. *shkratel, hi/hni malyk, domazhi dúh* [Plet.: *malik* 'der Kobold']; Mačz. *Domowy božek. larva, ae* – Plez. 'widmo, straszycdło, upiór'; polj. srlat. 'widmo, straszycdło, upiór, zjawa'; Kas.-Vor. *ena nozhna pošhá/t, shema* [Plet. *pošást* 'das Gespenst'; *šéma* 'die Larve, die Maske']; Mačz. *Maľzkará, Lárwá. le-mures* – Plez. 'cienie zmarłych, złe duchy, upiory'; polj. srlat. 'mary nocne, upiory'; Kas.-Vor. *nozhne pošha/ti, katere po hi/hah ropotajo*; Mačz. *Strá/zidlá, á lárwy álbo obhudy nocne. monstrum* – Plez. 'niezwykle zjawisko, uważane za wróżbę; dziwne zjawisko, dziw (o istotach żywych), potwór'; polj. srlat. 'niezwykle zjawisko, dziw, cud; osobliwe stworzenie, dziwolud, dziwadło, potwór'; Kas.-Vor. *ena šmejna pošha/t: zhudu stra/hlivu, stra/hnu zhudu, spaka* [Stabej (527) bere *zmejen*. To je pridevnik od *zmeja* // *zmija* 'die Schlange, der Drache'. Plet. *spáka* 'etwas Mißbratenes, Mißgestaltetes']; Mačz. *Džiw, nadprirodzona rzecz. penates* – Plez. 'penaty, rzymskie opiekuńcze bóstwa rodziny, ogniska domowego oraz państwa'; polj. srlat. '1. penaty, rzymskie opiekuńcze bóstwa ogniska domowego; 2. ubożęta, skrzaty'; Kas.-Vor. *domazhe pošha/ti, ali shkratelni*; Mačz. *Bogowie domowi przed czáfy byli wierzeni. phantasma, tis, phantasmata* – Plez. 'upiór, zjawa, widmo, mara; złudzenie, pozór'; polj. srlat. 'urojenie, przywidzenie, zjawa'; Kas.-Vor. *foľsh šanie, pošha/ti* [Meg. *faľš* 'falsch'; Plet. *sánja* 'der Traum']; Mačz. *Duch, poku/á, fáľ/ziwe mniemánie, vkaźanie álbo widzenie, ták ná yáwie yáko y we šnie. saga, ae* – Plez. 'wiedźma, wróżka'; Kas.-Vor. *zupernica, vēšzha* [Plet. *côpmica* 'die Zauberin, die Hexe']; Mačz. *Czárownicá, yędzá. spectrum, tri* – Plez. 'zjawisko, zjawa'; Kas.-Vor. *ena pošha/t, ena garda šmi/lena reizh* [Plet. *grd häblich*']; Mačz. *Matólká, Fáľ/zywe wyobráźenie ná oczy laźące, tych rzeczy o których myślimi, Fántafia, Obhudá. spiritus, tus* – Plez. 'wiatr, przen. dusza, duch'; Kas.-Vor. *dúh, véter, pošhá/t*; Mačz. *Dech, Wiánie, Powietrze, Dęcie, Wiátr. Spiritus in sacris* – *Duch*.

Sklepne ugotovitve

Prikazana primerjalna razčlemba nekaj na slepo izbranih besed omogoča že tukaj izoblikovati nekaj zapažanj splošne narave, pa tudi nekaj takih, ki zadevajo posameznosti.

1. Izkazale so se razlike v izboru latinskih gesel, odločitvah o njihovem prevajanju, pa tudi v izbiri geselskih frazeoloških zvez. Tako v slovarju Mačzyńskega ni takih gesel, ki nastopajo v Kastelec-Vorenčevem slovarju, kot npr. *haustrum* (pomenska skupina 3b; ima podoben pomen kot *haustorium*) ali *psecas* (skupina 2a). Prav tako ni deležniškega gesla *latratur, a, um*. Po drugi strani pa nekatera gesla, npr. iz skupine 1: *abavia; bimater; pari-*

cidium, ki so v Kastelec-Vorenčevem slovarju prevedena, ostajajo pri Maćzyńskem brez prevoda.

Prav tako Maćzyński v svoj slovar ni uvedel veliko frazeoloških zvez, ki jih upoštevata Kastelec in Vorenc, čeprav so njihove sestavne besede (razen pridevnika *Atticus*) v slovarju predstavljene. Sem sodijo tudi besede iz prve skupine *a matre pulli* (21 1a 12, 330d22), *communis natus* (61d3, 24b26), *socrus magna* (398a23, 204b4), iz skupine 2a *imber gelidus* (165d30, 143a27), *imber grandinus* (Maćz. navaja le pridevnik *grandinosus* 148c36), *repentina pluvia* (352a49, 306d13), iz skupine 2c *extrarius canis* (112c19, 33c18), iz skupine 3a *os gladii* (270c38, 146a48) in iz skupine 3b *amphora Romana* (8a19, 358b41) in *amphora Attica*.

Tovrstne razlike so normalne, popolnoma razumljive in niso bistvene za ocenjevanje leksikografske metode avtorja slovarja. Če bi Kastelec-Vorenčev slovar pretresali s te plati, kar pa zaradi nedostopnosti njegove prvotne latinsko-slovenske različice ni mogoče, bi najbrž tudi ugotovili, da ne upošteva številnih frazeoloških zvez, ki jih sicer najdemo pri Maćzyńskem.

2. Bistvenega pomena za oceno leksikografske metode leksikalno-enciklopedijskih slovarjev, in taki sta obe primerjani deli, je način pojasnjevanja pomena tujih realij; v tem primeru predvsem antičnega sveta.

Večkrat Kastelec in Vorenc prevajata tuje realije z enim slovanskim izrazom, medtem ko Maćzyński podaja razlago enciklopedične narave, npr. *anubis* – Kas.-Vor. *pes*, Maćz. *Bóg egipski, ktorego obraz psi łeb miał, albo był malowan ze psim łbem* /Egipčanski bog, katerega podoba je imela pasjo glavo ali pa je bil naslikan s pasjo glavo; op. prev./ (skupina 2c). Včasih pa je ravno obrnjeno: *paenula* – Maćz. *opończa*, Kas.-Vor. *en plašč za dež, ali za hudo vreme* (skupina 2 a; sloven. *en* – skrajšana oblika od *eden* je imela v staroslovensščini funkcijo nedoločnega zaimka, ki danes ni v rabi [Plet. I 192]; *ali* – 'albo'). Vlogo enobesednega prevoda lahko igra analitični prevod ali vrsta sinonimov. Npr. beseda *gladiator* (skupina 3a) je v Kas.-Vor. slovarju prevedena analitično, vendar brez dodatne razlage: *en fehtar na meč zučen*, Maćzyński pa podaja pojasnilo: *Szermierz. Byli przed czasem osobliwi ludzie w szermierstwie wyćwiczeni, które spuszczano w szranki szermować o garto u Rzymianów* / Borilec. Bili so davno pri Rimljanih posebni ljudje, izurjeni v mečevanju, ki so jih na borišče pošiljali boriti se za življenje; op. prev./ Podobno *pyrricha* (skupina 3a): Kas.-Vor. na kratko: *ples s meči*, Maćz.: *Grecki taniec, który Pyrrus naprzód wynalazł* /Grški ples, ki ga je prvi iznašel Pirus; op. prev./ Tu pa je še primer obrnjenega razmerja: *batus* (skupina 3b): Maćz.: *kufa albo kadź*, medtem ko Kas.-Vor. podajata razlago: *ena mera judovska tri vedra drži*.

Naletimo tudi na primere, v katerih oba leksikografa vsak po svoje opisno pojasnjujeta pomen tujega designata, a ohranjata njegov bistveni pomen. Tako je npr. rimski *pluteus* (skupina 2a) opisan v slovenskem slovarju opisan kot *ena streha za šturmanje teh židov, za dež, de se pod njo stopi* (de veznik, glej Mikl. Et. 40), v poljskem slovarju pa kot *daszek do szturm, było przed czasy niejake naczynie wojenne z rokićiny uplecione a skórami powleczone, pod którym żołnierze do szturm chodzili. Pawężny rustunek może być zwan /Strešica za napad, bila je pred časi nekakšna vojaška posoda iz vezike spletena, pa s kožami oblečena, pod katero so vojaki v napad se podali. Ščitni strešek bi se mu lahko reklo; op. prev./ Ali *urna* (skupina 3b): pri Kas.-Vor. *vedro, kablica, posoda s katero se kamenci mečejo, kadar se ima ena reč izvoliti ali razločiti*, pri Maćz. *gliniany zban, z wierchu wąski, w który tych imiona na kartkach były wrzucane, którzy sie o co losem**

rozprawiali albo szczęścia patrzali /Glinen vrč, na vrhu ozek, v katerega so vrgli listke z imeni tistih, ki so hoteli obračunati z usodo ali čakali na srečo; op. prev./.

Če je imela latinska beseda dva osnovna pomena, je prevajalec pogosto izbral enega izmed njiju. Enako velja tudi za besede, povezane s tujimi realijami. Tako sta npr. pri prevodu besede *cataracta* (skupina 2a) oba izpustila njen pomen 'naravni slap' in njegovo zvezo z Nilom, med preostalima dvema pa sta izbrala različne. Kastelec je pojasnil, da je to *en velik nagel dež ali naliv*, Mączyński pa, da je to *tamowanie, zastawidło albo upust wód*. Pri tem je težko ugotoviti, po kakšnih načelih sta ravnala. Vendarle pa je opazno dejstvo, da Kastelčev prevod ne nakazuje le osnovnega pomena te po izvoru grške besede, ki ga ni v Plezievem latinskem slovarju, na prvem mestu pa ga podaja grški slovar Abramowiczówna, tj. *καταρράκτης ὄμβρος* 'ulewny deszcz', ampak tudi prvotno slovnico kategorijo grškega izraza, saj je bil prvotni pridevnik šele pozneje posamostaljeni, zaradi česar lahko sklepamo, da Kastelec ni le znal grščino, ampak se je pri razlagi latinskih grecizmov nanjo opiral. V latinščini je namreč *cataracta* le še samostalni, katerega zadnji pomen ('zapora'; znan tudi v grščini, vendar pri Abramowiczówni kot nedvomno sekundarni pomen uvrščen na predzadnje [peto] mesto) je Poljakom približal Mączyński: *tamowanie, zastawidło albo upust wód*. Pri podobni razlagi besede *colliciae* (skupina 2a) je Mączyński opozoril na pomen v zvezi s kmečkim gospodarstvom: *Rowy albo brózdy między zagony, któremi woda ścieka* /Jarki ali brazde, med njivami, po katerih odteka voda; op. prev./, čeprav se je v latinščini ta beseda nanašala predvsem na arhitekturne naprave ('rynny deszczowe przy budynkach' Plez.). Medtem pa je Kastelec za slovenskega bralca, na čigar ozemlju se je ohranilo precej sledov rimske arhitekture, navedel prvi, osnovni pomen: *vodenosti, vode zbrališča, kakor od dežja*.

Kjer ni na voljo take izbire pomenov, se Mączyński drži antičnih realij ali pa se pri tem rahlo omejuje. Prvi način ponazarja primer *compluvium* (skupina 2a): Kastelec ga pojasnjuje kot *eno mesto, na katero z več streh se od dežja voda zbera* in podobno Mączyński: *miejsce, gdzie sie woda deszczowa z dachów, ryn i z domów ścieka, rynsztok*. Drugega – primer iz iste skupine: *impluvium*. Kastelec je pojasnil oba vidika: *en ror na dvorišči, kamer se v dežji voda odteka, tudi ta v hišo padeča luč*. Mączyński se je omejil le na drugi del, razumljiv poljskemu bralcu: *Okno w pośrodku dachu. Dymnik*.

Mestoma so navezave na lokalno zavest še opaznejše. Pri razlagi besede *harpe* (skupina 3a) se je Kastelec omejil na zgoščen opis: *ena ukrivljena sablja, ali meč*, Mączyński pa je pri tem videl zvezo s turško sabljo: *szabla turecka może być zwana*, čeprav je bila ta poimenovana z besedo *acinacis* [polj. srlat. *acinaces* 'meč; gladius' z napotilom h grškemu viru], ki jo Kastelec razlaga kot *persijanska sablja ali turška*, Mączyński pa končno pravzaprav podobno: *miecz perski albo szabla turecka, bułat*. To se ujema z latinskim pomenom: 'kratek meč vzhodnih ljudstev', gre pa za izposojenko iz grščine *ὁ ἀκινάκης* 'kratek perzijski meč' (Abr. I 67). Prav tako grškega izvora je beseda *harpe*: *ἡ ἀρπη* 'krzywy noż Perseusza' (Abr. I 333), kakršnega je po grškem mitu dobil od Hermesa. Kot je razvidno, se je Kastelec, kateremu je bila turška sablja gotovo enako eksotična beseda kot perzijska sablja in Perzejev zakrivljeni nož, strogo držal grško-latinskega pomena, Poljak Mączyński pa je vsako zakrivljeno sabljo gotovo asociiral s turškimi napadi, čeprav sta v njegovem *Leksikonu* tako *Hermes – Bóg Mercurius* (155b6) kot *Perseus filius Iovis et Danaës qui Medusam occidit et Andromedam liberavit*. (293a52).

Opazna je razlika v načinu prevajanja besed za poimenovanja različnih vrst duhov in prikazni (skupina 4). Kastelčev prevod odseva takratno stanje slovenskih ljudskih verovanj, v katerih vodilno vlogo igrata *škratelj*, torej neka vrsta škrate (pojavlja se v prevodih besed *lamia, lar in penates*) ter *pošast*, nekakšna prikazen, ki je ustreznica kar sedmim latinskim

izrazom: *larva, lemures, monstrum, penates, phantasma, spectrum* in *spiritus*. Če je pri Kastelcu antični svet duhov in prikazni sloveniziran, pa prevod Maćzyńskiego ne izraža značaja poljskih ljudskih verovanj. Maćzyński uporablja splošne izraze tipa *straszydło, dziw, bożek* ipd. Edina posebnost je predvsem iz njegovega slovarja znana *matolka* (tretji primer izvira iz del Jana iz Koszyczek, leto 1532, glej Sł. XVI, XIII 218–219). Vendar ne gre za nekakšen tip prikazni, ampak za izraz s splošnejšim pomenom. Prav tako pa bi tudi težko govorili o kakšni polonizaciji sveta duhov. V tem okviru je torej razlika med obema slovarjema očitna.

Posebno skupino besed tvorijo imena za mere in predmete, ki služijo za merjenje. Tu se je lokalni kolorit izrazil pri besedi *vedro* (skupina 3b). Pojavlja se tako v slovarju Maćzyńskiego kot tudi v Kastelčevem slovarju kot ustreznica antičnih mer za tekočine. Na podlagi besednih zvez bi lahko poskusili izračunati prostornino poljskega in slovenskega vedra. Po Maćzyńskemu latinskemu *congiusu* ustrežata približno 2 garnca«, vedro pa drži 24 garncev« ali kvartov«. Prostornina latinskega *congiusa* je znašala ok. 3,3–3,5 litra,⁷ kar pomeni, da je garneč« vseboval ok. 1,65–1,75 litra, vedro po Maćzyńskemu pa okrog 40–42 litrov. Drugačno prostornino je imelo Kastelčevo vedro. Po njegovih navedbah sta merila hebrejski bat in atiška amfora po 3 vedra. Po izračunih biblistov je hebrejski bat meril ok. 40 litrov.⁸ Če je Kastelec poznal te podatke, pomeni, da je njegovo *vedro* držalo malo več kot 13 litrov. To se tudi ujema s tem, kar je o slovenskem vedru zapisal Pleteršnik. Po njegovih navedbah (II 754) primorsko vedro meri 10 bokalov«, *bokal* pa po Snoju (str. 40) drži 1,5 litra. Rimska amfora po Kastelcu meri dve vedri, kar je po teh izračunih nekaj več kot 26 litrov. Po podatkih raziskovalcev antike je rimska amfora merila prav 26,36 litra. Ti podatki kažejo, da je vsak od prevajalcev vključil v prevod svojo lokalno mero za tekočine – svoje poljsko ali slovensko vedro, katerih prostornina pa je bila različna. Pa tudi to, da Kastelčevo *vedro* nima nič skupnega z avstrijskim vedrom, uporabljanim tudi na ozemlju Slovenije, ki je merilo, kot navaja Pleteršnik, 40 bokalov.

3. Težave so tudi z imeni za živali in rastline, povezane z naravnim okoljem. To se je nazorno pokazalo pri imenu za nekaj vrst hrasta, predvsem južnoevropskega *Quercus Cerris* (skupina 2b), za katerega je Slovenec imel sicer izposojeno, vendar že uveljavljeno ime *cer*. Maćzyński je imel s tem težave. Tam, kjer je bil pri Kastelcu *cer*, je pri Maćzyńskemu lahko *czynerowe drzewo, japurtowe drzewo, jesionowe drzewo*, ali splošna oznaka: *drzewo niejakię żołądź rodzące*. Medtem ko je splošno *quercus* zmeraj slovenski *hrast*, poljski *dąb*.

4. Oba slovaropisca uporabljata različne vire, kar sicer tudi navajata v naslovih. Maćzyński je zapisal: *ex optimis latinae scriptoribus concinnatum*, podobno tudi Vorenc: *ex diveris libris adeo collectum*. Kakšni viri so to bili, ne vemo. Na posameznih mestih to izvemo, drugič moramo ugibati ali pa se nam ponudijo naključna odkritja. Npr. pri geslu *complutus* (skupina 2a) je Kastelec (ali pa Vorenc) zapisal, da gre za navedek iz Biblije (Amos 4,7); pri geslu *fidelia congialis* (skupina 3b) se je Maćzyński skliceval na Plavtovo spise; medtem ko pri geslu *omniparens terra* (skupina 1) Kastelec ni navedel, da citira Seneko, podobno kot je sicer ravnal tudi Maćzyński, ko je navedel isti citat pod geslom *parens*. Če kot osnovo upoštevamo Plezievo verzijo, potem sta oba navedla nekoliko spremenjeno različico stavka: *terra communis mater omnium mortalium* (I 613). Oba slovaropisca namesto *mortalis* zapišeta *reč.*: Maćzyński *ziemia wszystkich rzeczy matka*, Kas.-Vor.

⁷Nižja vrednost je navedena po podatkih iz enciklopedije M. Elerja *Friedrich Lübkers Reallexicon des klassischen Altertums für Gymnasien*, Leipzig, 1891, 749, višjo vrednost pa navaja Plez. I 683.

⁸E. Nustrem, *Bible Dictionary. Encyclopedic Dictionary in Russian*. Translated and edited from Swedish by I. S. Svenson, Toronto, 1982, 246.

zemlja je vsih reči mati. Možno je, da sta uporabljala isti vir, ne vemo pa, katerega. Teoretično lahko tudi domnevamo, da sta Kastelec, ki je svoj slovar pisal l. 1680, in Vorenc, ki ga je trideset let pozneje dopolnjeval, poznala slovar Maćczyńskiego, ki je izšel leta 1564 v Königsbergu.

5. Oba slovarja sta vir za spoznavanje takratne frazeologije in paremiologije. Pod geslo *rivalis* (skupina 2c) je npr. Kastelec uvrstil frazo *dva psa za eno kost*, ki je Pleteršnik in SSKJ med frazeologemi ne zapišeta niti pod geslom *pes* niti pod geslom *kost*. V teh geslih takega izraza tudi poljski *Słownik polszczyzny XVI wieku* (XI 69–74, XXIV 142–145) ne zabeleži. To je lahko ljudski pregovor, lahko pa gre tudi za posodobljeni pomen, navezujoč na mitološko *jabolko spora*. Na tako razlago bi kazal pregovor v *Kroniki* Marcina Bielskega (Krakov 1564): *Práwie byłá Diŕzkordia miedzy pŕy kość wrzućitá* (Sl. XVI, XXIV 143) in uveljavljeni poljski frazeologem *kość niezgody*, ki ni zabeležen ne v Pleteršniku ne v SSKJ. Najstarejši znani poljski zapis te fraze, naveden v zbirki *Nowa księga przysłów polskich* (t. I, Varšava 1969, str. 754), namreč: *Ubiegają się jak dwa psy o jedną kość*, izvira iz l. 1851.

Kot se vidi, je zgolj primerjalna razčlemba nekaterih besed pokazala številne bistvene značilnosti leksikografske metode tako pri Maćczyńskem kot pri Kastelcu in Vorencu.

6. Ostalo je še eno vprašanje, povezano s frazeologemom *babja sol* v pomenu 'toča'. SSKJ le v tem pomenu navaja frazeologem *babje pšeno* (I 88). Pleteršnik ga zabeleži pod geslom *sol* (II 532) in navaja dva njegova sinonima: *solika* in *babje pšeno*, pokaže pa tudi na vir informacij, skrit pod kratico *Dict.* Besede kot sopomenke ne navaja niti kot *pšeno* niti pod *solika*. Tu dodaja še eno sopomenko: *sodra*, vendar se tudi pri tem ne pojavi sopomenska *babja sol*. Da bi odkrili izvir tega zanimivega frazeologema, staroslovenskega hapaxlegomenona, je treba pogledati v seznam virov. Za *Dict.* se torej skriva *Dictionarium*, latino-carniolicum, prva polovica latinsko-sloven. slovarja, rokopis menda iz 17. stoletja; Miklošič ga omenja v svojih delih s kratico: *Lex.*; jezik je dolnjščina, vsa podobna slovenščini protestantskih pisateljev«. (Plet. I XIII). Stabejeva zgodovina slovenske leksikografije ne dopušča kakšnega drugega latinsko-slovenskega slovarja iz 17. stoletja. Vse torej kaže na to, da gre za Kastelčev slovar. Vendarle pa ni mogoče mimo pripombe o Miklošičevih staroslovenskih virih. Kratica *Lex.* se nahaja tudi med viri cerkvenoslovenskega slovarja iz l. 1862–1865 in etimološkega slovarja iz l. 1886 (Pleteršnikov slovar je izšel l. 1894). Kratica je v celoti razvezana v cerkvenoslovenskem slovarju (Mikl. Pal. XIII): *LEX. Lexicon neoslovenico-latinum ab ignoto auctore in Carniola inferiori conscriptum, quod nobiscum est communicatum a Matthaeo Cigale.*«, ki ga navaja avtor v etimološkem slovarju, kjer je ta krajšava razvezana takole: *lex, nsl. Neuslovenisch-lateinisches lexicon aus dem XVIII. Jahrhundert.*« (Mik. Et. 546).

Pri tem se odpira več vprašanj, naslovljenih na zgodovinarje slovenskega jezika, na katera nisem našel odgovorov v Stabejevem kratkem zarisu slovenske leksikografije:

- ali gre v primeru rokopisnega latinsko-slovenskega slovarja (*Dict.*), ki ga je uporabljal Pleteršnik in je v njem našel frazeologem *babja sol* 'toča', sicer znan le iz Kastelčevega slovarja, za rokopis Matije Kastelca?
- ali je Pleteršnikova časovna oznaka glede na to, da je imel v tem pogledu določene zadržke (»menda«, tj. 'vermutlich' »iz 17. stoletja«), utemeljena?
- zakaj je Pleteršnik uporabljal le prvi del? Ali druge polovice ni našel?
- na kakšni podlagi je Pleteršnik *Dict.*, ki ga je sam uporabljal, istovetil s slovarjem, ki ga Miklošič označuje s krajšavo *Lex.*, in datiral v 18. stoletje?

Bi potemtakem lahko sklepali, da je Pleteršniku prišla v roke prva polovica Kastelečevega rokopisa, ki je veljal za zgubljenega, neznani avtor slovarja, ki ga je uporabljal Miklošič, pa je bil Gregor Vorenc?

Vsa ta vprašanja so se mi zastavila med iskanjem drugih potrditev frazeologema *babja sol*.

KRAJŠAVE NAVAJANIH SLOVARJEV

- Abr. – Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, I–IV, Varšava, 1958–1965.
- Bez. – F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–III (A–S), Ljubljana, 1977–1995.
- Br. – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakov, 1927, reprint Varšava, 1974.
- Kas.-Vor. – J. Stabej, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec-Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*, Ljubljana, 1997.
- Jug. srlat. – *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, ur. M. Kostrenčić, V. Gortan, Z. Herkov. I–II, Zagrabiae, 1973–1978.
- Polj. srlat. – *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, ur. M. Plezia, Wrocław Ossolineum, I–VII (A–Pr), izhaja od l. 1953.
- Mačz. – J. Mačzyński, *Lexicon Latino-Polonicum ex optimis Latinae linguae scriptoribus concinnatum*, Regiomonti [Königsberg] 1564, reprint: R. Olesch, *Ioannis Mačzyński, Lexicon Latino-Polonicum*, Köln – Wien, 1973.
- Meg. – J. Stabej, *Hieronymus Megiser, Thesaurus polyglottus iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil...*, Ljubljana, 1977.
- Mikl. Et. – F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, reprint Amsterdam, 1970.
- Mikl. Pal. – F. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, emendatum auctum, Vindobonae, 1862–1865.
- Plet. – M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, I–II, Ljubljana, 1894, reprint Ljubljana, 1974.
- Plez. – M. Plezia, *Słownik łacińsko-polski*, I–V, Varšava, 1959–1979.
- Sł. XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław Ossolineum, izhaja od l. 1966 (I–XXV, A–Pod).
- Snoj – M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, 1997.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I–V, Ljubljana, 1970–1991.

Leszek Moszyński

Iz poljščine prevedel Niko Jež.